

S. Nagy Katalin

EDVARD MUNCH KÜZDELMEI

2018-08-07 | ESSZÉ

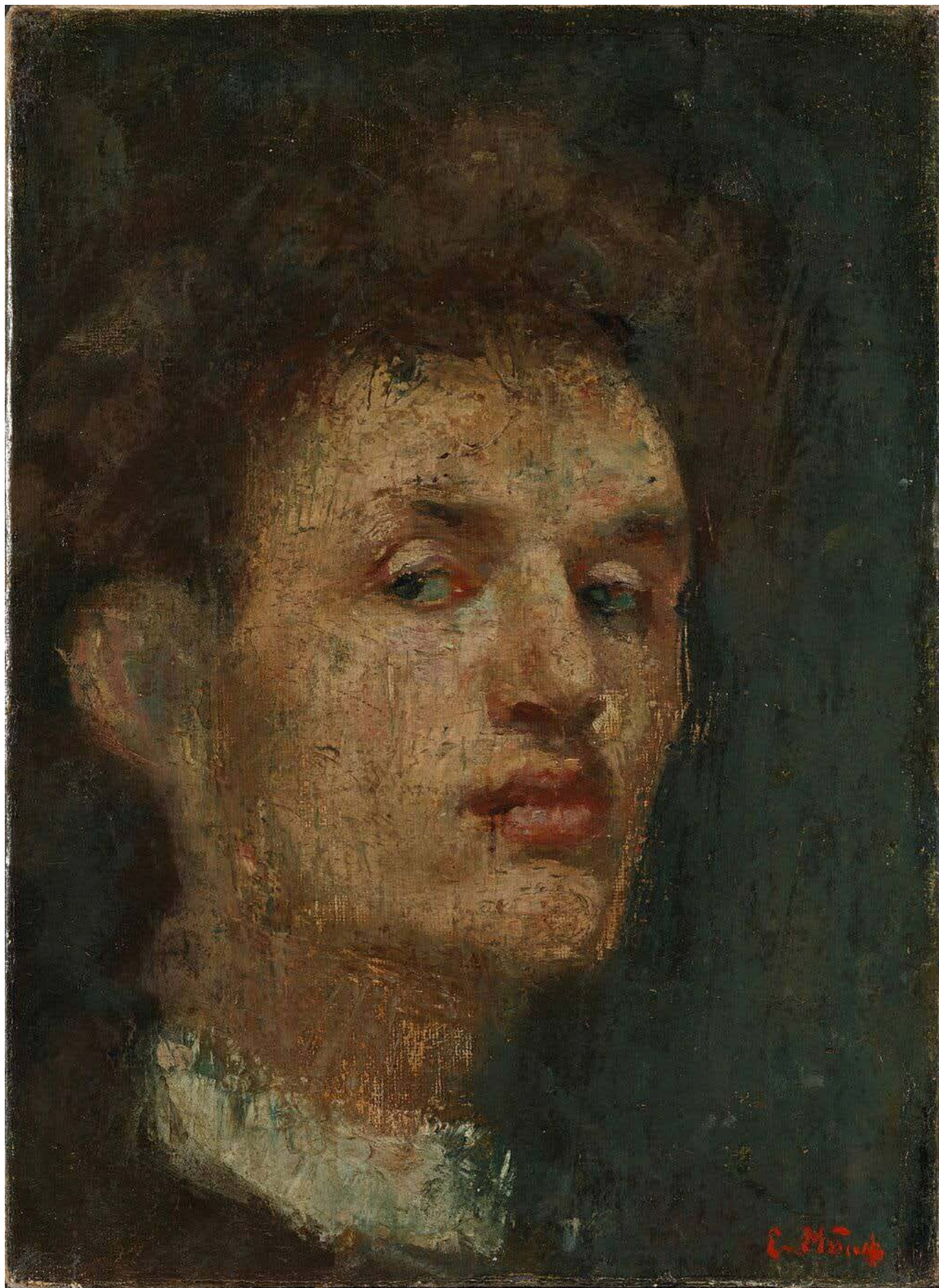

Munch, akit szokás az első expresszionista festőnek nevezni, húszévesen már mesterműveket alkotott. Ifjúkori, még naturalista felfogásban készült önarcképeitől haláláig hetven festményének és mintegy százötven rajzának ő maga a modellje.

a halál angyalai

Anyja halálakor ötéves – akárcsak Farkas István, akinek műveit szellemi rokonság fűzi a norvég festő képeihez. Tizennégy évesen elveszíti gondoskodó nővérét. Tábori orvos, majd körzeti orvos apja összeomlik, idegrohamai miatt nem tudja nevelni öt gyermekét. „Apám temperamentuma ideges és megszállottan vallásos volt” – írja róla később Munch. Festőművész nagynénje vállalja a család ellátását, és támogatja Edvard képzőművészeti terveit. Apja mérnöknek szánja, végül mégiscsak beiratkozik a Királyi Művészeti Akadémiára. Hamarosan műtermet bérel, és részt vesz egy kiállításon. 1889-ben meghal az apja és egyik bátyja, egyik nővére pedig megőrül. Ekkor huszonhat éves. Saját megfogalmazása szerint gyerek- és ifjúkorát „a betegség, az örület és a halál angyalai vették körül”. „Gyerekkoromban mindig úgy éreztem, hogy igazságtalanul bánnak velem, anya nélkül, betegen – és a pokolban rám váró büntetés örökké a fejem fölött lebeg.” Ő maga is labilis: nikotinfüggő, alkoholproblémákkal küzd, és különféle pszichés betegségektől szenved. Képeinek visszatérő motívuma a halál, az elmúlás, a szorongás (*Halottas ágynál, Halál a betegszobában, Halott anya és a gyermek*).

Korai önarcképein még kapcsolódik a hagyományokhoz, és visszafogja szenvedélyes megnyilvánulásait. Ezek rendszerint jobbra – az európai kultúrában a jövő felé – forduló mellképek. Öltönyben, fehér ingben festi magát. Nagyon dacos, elszánt, a fájdalom és a betegségek mély ráncokat vésnek a homlokára és a szeme alá. Tekintete gyanakvó, szomorú, de ezeken a korai önportrékon nem tűnik pszichésen terheltnek. Egy szembenéző mellképén – tizenkilenc-húszéves – eltökélt kamasznak látszik, aki rendkívül komolyan veszi hivatását. Ha figyelmesebben nézzük, a boltozatos homlokon, a hosszú, egyenes orron a világító fények ellentétét, különös személyiség néz ránk vissza. Fontos képi elem a világos–sötét kontraszt, mintha előre tudná, egész életét a fény és az árnyék, siker és sikertelenség, sok öröm és sok szenvedés ellentéte, feszültsége kíséri.

Önarckép (1886)

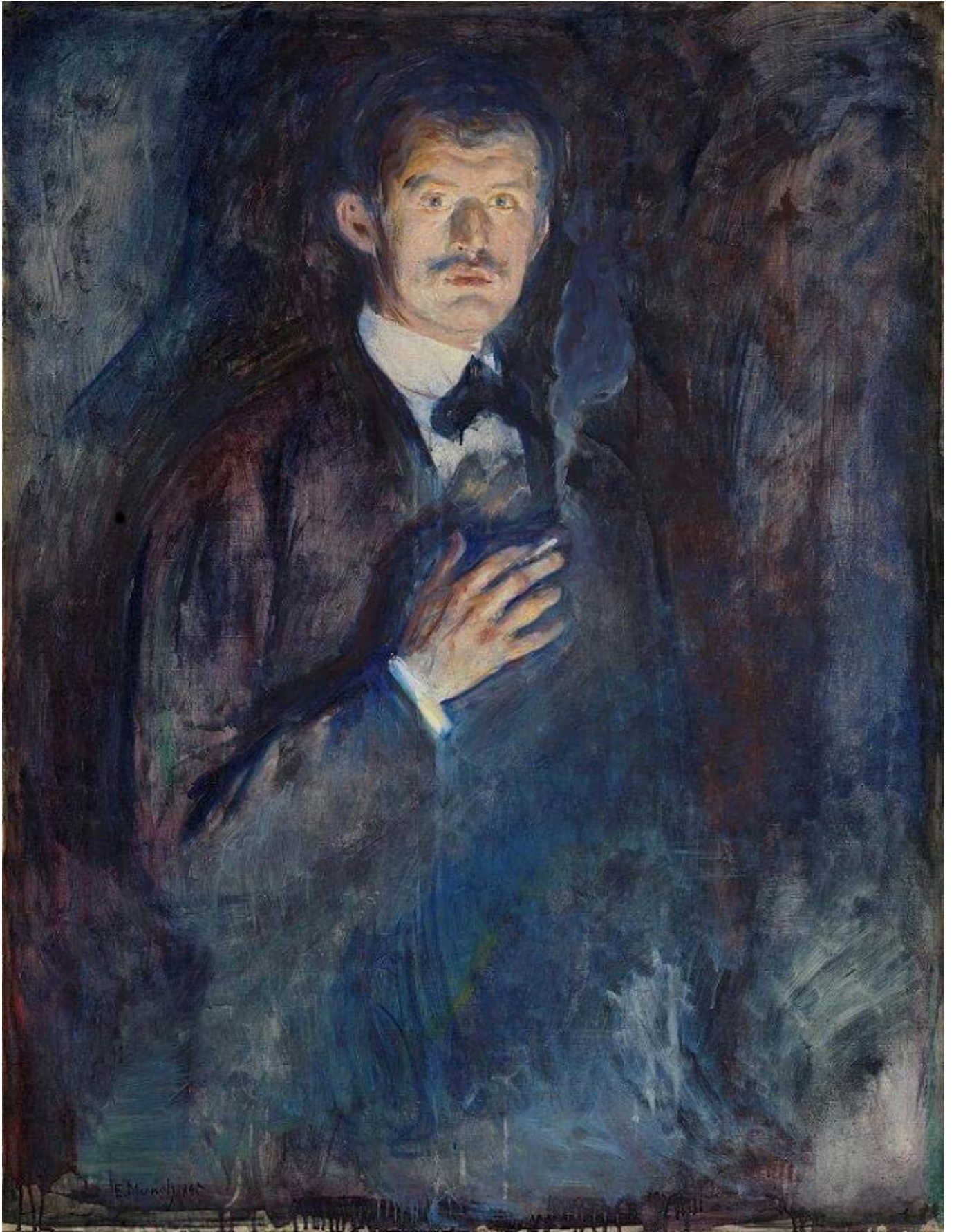
Először 1883-ban, majd 1885-ben utazik Párizsba, rendszeresen másolja a Louvre-ban kedvenceit. Legnagyobb hatással Manet és Gauguin munkái voltak rá, az impresszionistáktól idegenkedett. 1889-ben állami ösztöndíjjal érkezik Párizsba. 1892-ben Oslo után Berlinben mutatkozik be, négy évet tölt ott. „Keményen küzd... a magányos norvég” – írják róla akkoriban. A század utolsó évtizedében rengeteget utazik Európa-szerte, 186 kiállításon szerepel (New Yorkban és Chicagóban is).

mintha hallanám a sikoltást

1893-ban Párizsban festi *A sikolyt*, legismertebb művét. Harmincéves. *A sikoly* négy változatban készült: két festmény és két pasztell, meg számos

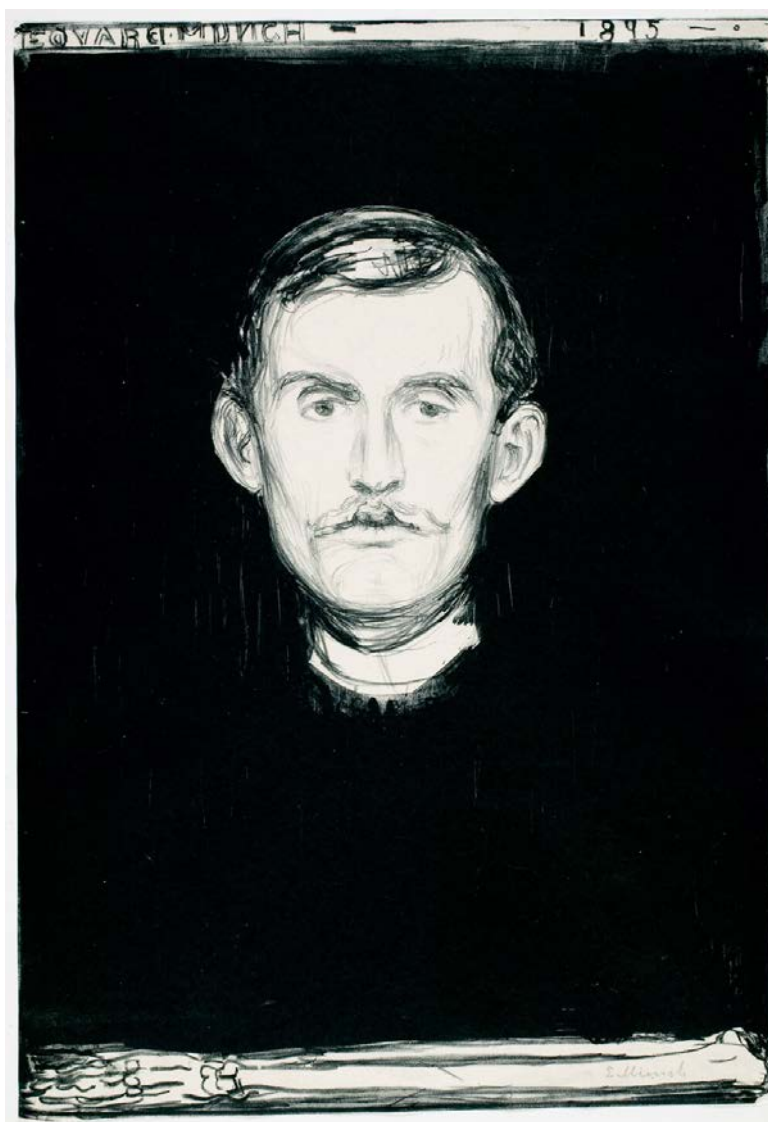
litográfia is létezik róla. *A természet sikolya* című, tizenhét éven át festett sorozatának egyik darabja. Mindegyiken halálfélelemmel teli és a középkori halálábrázolásokra utaló rémült alak látható intenzív narancssárga égbolt és az Oslo-fjord előtt. Talán ugyanaz a perui múmiafigura ihlette, amely Gauguin több festményét is, és ezeket Munch láthatta is Párizsban. Munch naplójában érzékletesen örökítette meg egy séta közbeni akusztikus élményét, amelynek hatására született a mű: „A Nap éppen lemenőben volt, amikor az ég vérvörössé változott. Úgy éreztem, egy sikoly préselődik ki a tájból, és úgy tűnt, mintha hallanám a sikoltást.” A mű a modern művészet ikonjává vált. Szecessziós vonalvezetés, expresszív, élénk színek, drámai hatás, ám a kompozíciót alkotó elemek segítségével a racionalitáson belül marad.

A 19–20. század fordulóján az európai művészetekre, gondolkodásmódra erősen hatottak az északi, skandináv képzőművészek és gondolkodók (Munch mellett Ensor, Spilliaert és Kierkegaard, Strindberg, Ibsen). Munch Párizsban, Mallarmé szalonjában kezdett érdeklődni az impresszionizmus utáni képzőművészeti és irodalmi irányzatok iránt, nyitott volt az új filozófiai gondolatokra, világértelmezésekre. (Nietzschéről portrét is festett.) Az érzelmek, szenvedélyek, álmok, halálfélelmek kifejezését állította festészete középpontjába. Újszerűsége, különleges vonalvezetése és őszintesége támogató barátokat és nyílt támadásokat, ellenségeskedést egyaránt szerzett számára.

Önarckép cigarettával

Az 1895-ös ellentmondásokkal teli, egész alakos *Önarckép cigarettával* című képén szembefordul a nézővel, nagy szeme szinte megszólítja a ráfigyelőt. Arca és cigarettát tartó keze hangsúlyos. A kompozíció középpontjában a mellkas magasságába emelt kéz, a festő munkaeszköze, egyértelműen a szívére mutat. A sötét háttérből szinte kivilágít a rózsaszínekkel alakított arc és kéz, még rejtélyesebbé téve a diffúz hátteret, ruházatának kékjeit és a cigaretta füstjét. A képet a festő alulról világítja meg, ezzel is fokozza a titokzatosságot. Munchot nem vonzotta az okkultizmus vagy az alkímia, mint barátját és szellemi társát, August Strindberget, de hajlott a miszticizmus felé. (Berlinbe érkezésekor szinte azonnal megfestette Strindberg portróját, amelyen érzékeltette kölcsönös vonzódásuk intellektuális és lelki okait, de különbözőségeiket, eltérő karaktervonásaikat is. A korabeli szemtanúk szerint Munch egyszerűbb volt, Strindberg agyonbonyolította a szimbólumokat. Munch a portrén finoman és különböző kékekkel érzékelteti a drámaíró érzékenységét.)

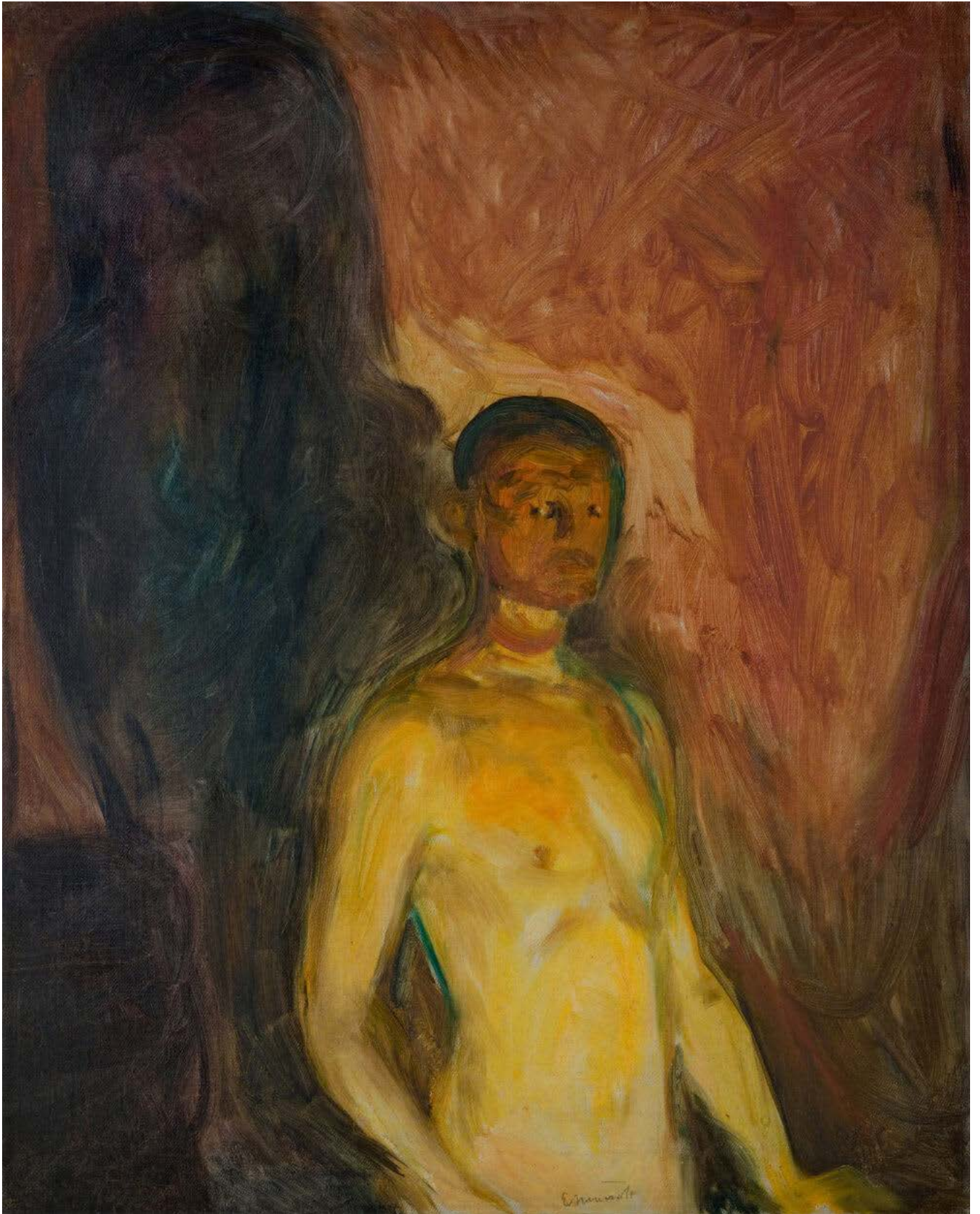
Ugyanabban az évben készül az *Önarckép csontváz karján* című litográfiája, melyen a fekete háttérből a fej és a gallér válik el élesen a sötétségtől, a kompozíció alján a vízszintesen végignyúló csontvázkar és -kézfej. Az elidegenedésélményt fejezi ki a mélyfeketéék és a szürkével tört fehérek kontrasztjával, mint élénk színű expresszionista és szimbolikus sorozatában, az *Élet, Szeretet és Halál* ciklusban. A grafika-önarckép mosolytalansága és az abszurd csontvázkar ellenére mégis erőt sugároz.

felfokozott lelkiállapot

A következő évben festett kisméretű *Önarckép* hagyományosabb az előzőeknél, de fontos intenzív festésmódja és szinte gögös magabiztossága miatt. Munch Párizsból és Berlinből gyakran hazatért, házat vásárolt egy norvég kisvárosban, Åsgårdstrandban, ahol húsz éven át minden nyáron dolgozott. Valószínűleg ez a felfokozott lelkiállapotot rögzítő kis önarckép is ott készült, talán Munch egyik viharos és boldogtalan szerelmi élményének hatására.

A kilencvenes években és a századforduló után elképesztően sokat dolgozott, miközben rengeteget utazott, intenzív szerelmi és baráti kapcsolatokat ápolt, folyamatosan szerepelt kiállításokon, igényes intellektuális és művészi programok résztvevője volt. Hiperaktivitása mellett leginkább művészetének céljaival foglalkozott, ezeket különféle írásaiban is megfogalmazta: „A művészetem valójában önkéntes vallomás és kísérlet, hogy megmagyarázzam magamnak az élethez fűződő kapcsolatomat. Egyfajta egoizmus, de folyamatosan remélem, hogy ezzel segíthetek másoknak tisztázni.”

Az 1900-as évek elején készült önarcképei közül hármat emelek ki. Ekkor már tagja egy szimbolista csoportnak, egyre több kortársa ismeri és elismeri újszerű festésmódját, magabiztos, bravúros ecsetkezelését, kompozíciós struktúráit.

Önarckép a pokolban

1903-ban festi háromnegyed alakos, meztelen testét megmutató *Önarckép a pokolban* című festményét. A háttér bal oldali sötét, gomolygó, alaktalan felülete és a jobb oldali, kicsit távolabb lévő, többféle vörösből összerakott zuhataga a középkori triptichonok, utolsó ítélet oltárképek poklait idézi. Ha csak ennek az egyetlen, álló formátumú kép háttérének a festésmódját, a széles ecsetvonásokat követjük, azonnal érthető, miért tekintették elődjüknek az expresszionista művészek. Az előtérben álló, sárgákkal alakított vékony férfitest hátat fordít ugyan a háttérben zajló, áramló, megfoghatatlan folyamatoknak, ám arcán visszatükröződnek a kavargó vörösek, és szeme tele van rémülettel, félelmekkel, kétségekkel. A háttér örvényeibe a néző hajlamos belelátani nem létező szellemlényeket, elmosódó arcokat.

önvallomás

Egész alakos kép az *Önarckép ecsetekkel*. Naplójából és leveleiből is kiderül, hogy szeretett elegánsan öltözködni, odafigyelt ruhái anyagára, minőségére. Ha nem is követte a divatot, fontos volt számára a jó megjelenés. Kis faluban született ugyan, de viszonylag jómódú polgárcsaládban, és ez meghatározó volt identitásában. Az ecsetek közül kettő is vörösben végződik, mintegy érzelmi megerősítéseként, hogy a festőeszközök a szíve felé irányulnak. „Önellenőrzések”-nek, máskor „önvallomás”-nak nevezi önarcképeit. A kiemelkedő előtér és a perspektivikus háttér, a frontalitás és a perspektíva éles ellentéte mellett különös feszültség forrása a színárnyalatokkal megmozgatott falak és padló érzelemgazdagságával szemben a szinte merev, zárt, tartózkodó arc, amelyből csak a nagy, kék szemgolyó világít.

Önarckép egy üveg borral

1906-ban festi az *Önarckép egy üveg borral* című festményét. Soványan, kissé hajlott testtartással, ölbe tett kézzel (önmagába kapaszkodik), ül a néző felé fordulva, fehér abroszos asztalnál, amelyen üres tányér, üveg pohár és bor áll. Nem néz ki a képből, inkább befelé fordul, magányosan, mintha nem is volna igazán jelen. Piros nyakkendője is veszélyt jelez, amelyet megerősít a háttérrel lezáró vörös falrész. A sarokban jobbra arc nélküli figura, előtte üres az asztal. Balra mögötte, egymásnak háttal két sötét ruhás alak, az egyik talán férfi, a másik talán nő, mindkettőnek maszkyszerű profilban látható az arca. Talán ők a pincérek, de látomásszerűek, nem tűnnek valóságos lényeknek. Az előtérben ülő festő arca gondterhelt, ugyanakkor

izzik, tüzel, már nem tudja, vagy nem akarja titkolni alkoholfüggőségét. Zaklatott, rossz lelkiállapotra utal a szaggatott ecsetmozgás, a sokféle égő narancs (a szék, amelyen ül, mintha lángokban állna), a beszűkülő zárt tér és a taszító figurák is. „A festés számomra betegség, mámor. Betegség, amitől nem akarok szabadulni, mámor, amire szükségem van” – írja naplójában, és nyilatkozza épp azokban az években, amikor közeledik egészségi állapotának összeomlása. A hideg színű asztalokat többen is „fehér ruhás koporsóknak” gondolják, melyek a fényes nyakkendővel együtt a halál metaforái. A borospohár kivételével minden reménytelenséget, elidegenedettséget sugall. A Weimarban festett nagyméretű kép is indokolja, értelmezi, hogy Munch Németországban elismert művész, kötetlen, szabad, intenzív festésmódja, expresszivitása sok fiatal képzőművészre hat. Ennek az önarcképnek is készült szénrajzos változata, érdekessége, hogy megfordította az irányokat, balra vannak az ablakok, az asztalok és az ülő festő is balra fordul.

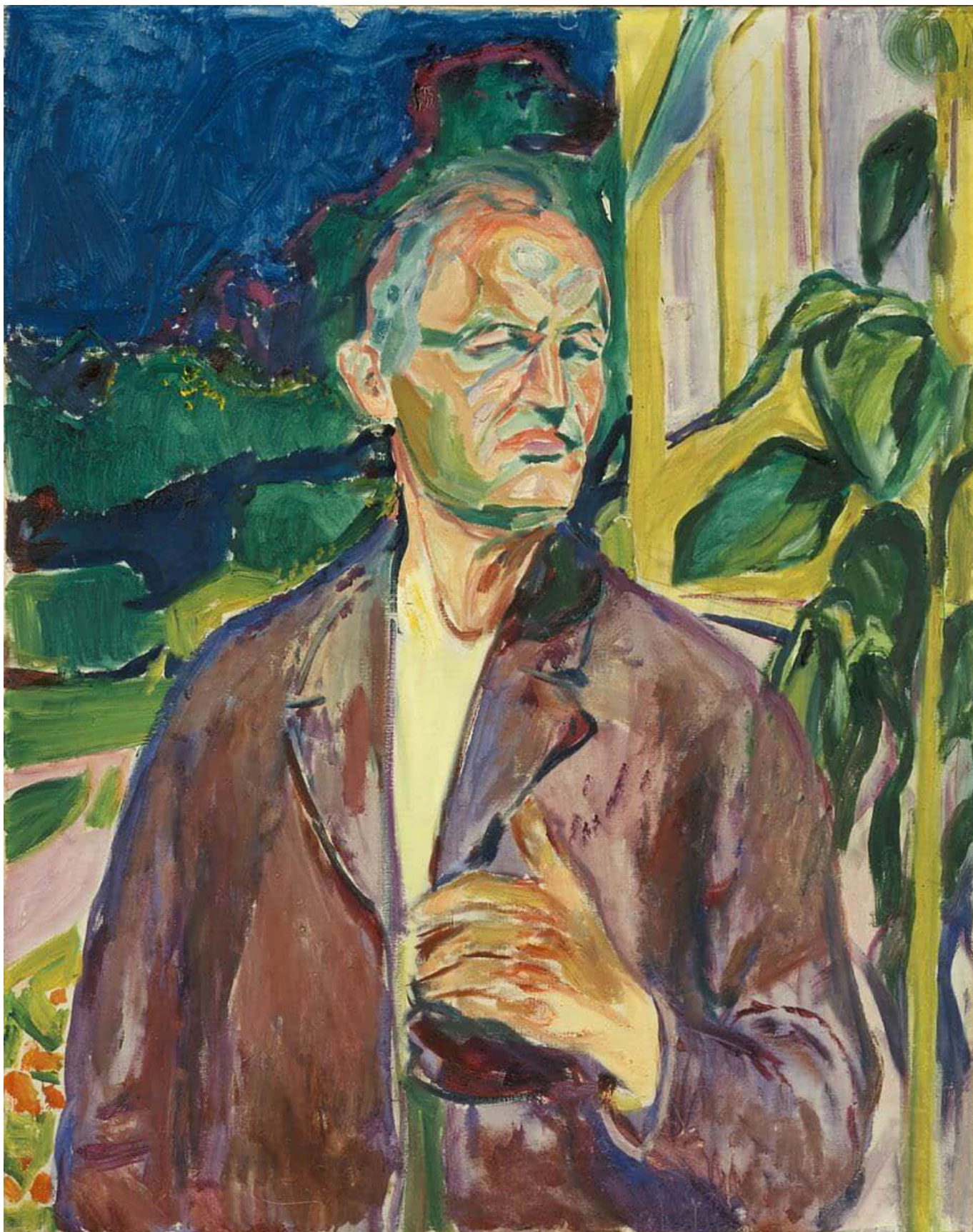
Önarckép Kopenhágában

Az *Önarckép kék ég* előtt és az *Önarckép Kopenhágában* nyíltan feltárja rossz lelkiállapotát. 1908-ban idegösszeroppanással orvoshoz fordul, és nyolc hónap alatt teljesen leszokik az ivásról, megküzd a krízisállapottal. „A betegség, az örület és halál angyalaival” – ahogy fogalmazott. Dr. Jacobs tanácsára már a kezelés alatt portrékat festett barátairól. 1909-ben letelepedett Norvégiában, Oslo közelében, Ekely nyugati peremén, szép természeti környezetben vett házat, haláláig itt dolgozott (műterme ma is látogatható). Festészete szorongásmentesebbé és színesebbé vált, a New Yorkban rendezett kiállítása után anyagi helyzete stabilizálódott.

Önarckép spanyolnátha után

1919-ben ismét legyőzte a halált, súlyos betegsége után festette az *Önarckép spanyolnátha után* című képét. Lidérces, felfokozott érzelmi állapota miatt a kompozíció szinte szétzilálódik, önmagát kísérteties árnyfigurának, szellemalaknak mutatja. A belga Léon Spilliaert, Jean Delville, Fernand Khnopff és James Ensor számos század elején festett víziójával mutat közeli rokonságot.

Önarckép a házfal előtt

Az *Önarckép Ekelyben* szokatlan módon tájképi környezet, a háttérben emeletes ház, gomolygó, színes, főleg lilás felhők. Szembenéző mellkép, valamire erősen figyel. Kezében nagy festőpalettán sokféle élénk szín. A növényeknek, főként a fának fontosabb szerep jut a háború utáni önarcképeken, talán a letelepedett, nyugodtabb életformának köszönhetően (*Önarckép a házfal előtt*, 1926, *Önarckép az üvegverandán*, 1930–1933; *Önarckép az ablak előtt*, 1940 körül). Álló és mellkép önarcképein is gyakran hangsúlyos kompozíciós szerepe van erőteljes kézfejének. Az is látszik, hogy magányos. Vannak körülötte nők, de egyedül él.

degenerált művészet

A harmincas, negyvenes években a náci hatalom 82 művét távolíttatja el a német múzeumokból sok más modern művész (Nolde, Klee, Marc, Ernst és sokan mások) alkotásaival együtt. 1937 és 1941 között a müncheni Entartete Kunst (degenerált művészet) kiállítást vándorkiállítások követik, ezeken elrettentésül szerepeltetik Edvard Munch-öt is (aki nem zsidó, ám szabadgondolkodású, expresszionista, korszerű). 1940-ben a németek betörték Norvégiába, és átvették a hatalmat. Munch akkor 76 éves, szorong, hogy a műtermében lévő képeit lefoglalják. (Szerencsére a nácik által lefoglalt műveiből 71 darabot műgyűjtők megvásároltak, és a háború után ezek is visszakerültek Norvégiába.)

Önarckép tőkehalfejjel

Időskorában festett önarcképei közül kettőt emelek ki. Az *Önarckép tőkehalfejjel* (vagy *Önarckép busafejjel*) 1940-ben készült. Már-már szurreális látvány a tányéron lévő, bőr nélküli halfej (ha nem tudnám, hogy az, inkább kecskefejnek vélném). A megöszült, idős férfi az asztal mögött ül, rátámaszkodik, egyik kezében halkés, a másikban egyszerű kés. Kinéz a képből, mintha maga is csodálkozna, mit akar enni.

halotti maszk

1940 és 1943 között festett *Az önarckép. Az óra és az ágy között* című nagyméretű olajkép pontos és riasztó láttelet az öregségről. Az élet befejeződésének illúziómentes tudomásulvétele. Az óra is ezt jelzi. Az ágy üres, egyszemélyes a szobabelső. A test vékony, a fej vörös oválisa ellenére hideget áraszt. Vertikális hangsúlyok: a magas állóóra, a megnyújtott sovány test, az ajtószárnyak felfelé húzzák a tekintetet, mégis a zöldek, kékek a meghatározó színek. Nem sokkal halála előtt festette az *Önarckép csíkos pulóverben* című képet. Kisebb méretű, fekvő formátumú. Akár a halotti maszkja is lehetne. Az arc mintha nem is vastag festékből volna, hanem égetett agyagból. Balra mögötte egy arcrészletek nélküli zöld árnyfigura profilja a múlt felé, azaz balra fordulva.

1943 decemberében ekelyi házának ablakai betörték, amikor a közeli német fegyverraktárt felrobbantották. A fagyos időben megfázott, 1944 januárjában halt meg.

felső kép | *Önarckép a ablaknál*